

Teoria komunikowania masowego

**Skrypt dla studentów dziennikarstwa
i komunikacji społecznej**

Podręczniki i Skrypty

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 197

Stanisław Michalczyk

Teoria komunikowania masowego

Skrypt dla studentów dziennikarstwa
i komunikacji społecznej

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2019

[Kup książkę](#)

Redaktor serii: Nauki Polityczne
Mariusz Kolczyński

Recenzenci
Jerzy Mikułowski Pomorski
Kazimierz Wolny-Zmorzyński

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1	
Transdyscyplinarność nauki o mediach i komunikowaniu	17
1.1. Tożsamość dyscypliny	17
1.2. Metody badawcze	19
1.2.1. Metody empiryczne	21
1.2.2. Metody hermeneutyczne	31
1.3. Formuła Lasswella: przedmiot badań w nauce o mediach i komunikowaniu	33
1.3.1. Obszary badawcze	34
1.3.2. Dyscypliny składowe	36
Pytania kontrolne	38
Literatura uzupełniająca	38
Rozdział 2	
Historyczny rozwój komunikowania i mediów	39
2.1. Ery (stadia) rozwoju komunikowania	39
2.2. Historia technicyzacji i medializacji	41
2.3. Historia wynalazków techniczno-medialnych	43
2.3.1. Media drukowane	43
2.3.2. Media analogowe	46
2.3.3. Media cyfrowe	48
2.4. Społeczeństwo medialne	49
Pytania kontrolne	51
Literatura uzupełniająca	51
Rozdział 3	
Komunikowanie – komunikowanie masowe – media. Analiza pojęć	53
3.1. Charakter i funkcje komunikowania (komunikacji)	53
3.2. Komunikowanie interpersonalne	55

3.3. Komunikowanie masowe	58
3.4. Media	62
3.5. Funkcje mediów	63
3.6. Modele komunikowania masowego	67
Pytania kontrolne	71
Literatura uzupełniająca	71

Rozdział 4

Teorie bazowe	73
4.1. Pojęcie teorii	73
4.2. Kryteria klasyfikacji teorii komunikowania masowego	75
4.2.1. Kryterium zasięgu i stopnia abstrakcyjności	75
4.2.2. Kryterium miejsca w modelu Lasswella	77
4.3. Klasyfikacja i charakterystyka teorii bazowych	79
4.3.1. Teorie technologiczne	80
4.3.2. Teorie ekonomiczne – ekonomia polityczna	80
4.3.3. Teorie krytyczne	81
4.3.4. Teorie semiotyczne	82
4.3.5. Teorie konstruktywistyczne	82
4.3.6. Teorie kulturowe	83
4.3.7. Teorie systemowe	84
4.3.8. Teorie feministyczne	84
4.3.9. Teorie psychoanalityczne	85
4.3.10. Teorie medialno-filozoficzne	86
Pytania kontrolne	87
Literatura uzupełniająca	88

Rozdział 5

Teorie średniego zasięgu	89
5.1. <i>Gatekeeping</i>	91
5.2. Teoria wartości informacji	93
5.3. <i>Framing</i>	95
5.4. <i>Agenda-setting</i>	97
5.5. <i>Elaboration likelyhood model</i>	99
5.6. <i>Uses and gratifications</i>	101
5.7. Interakcja paraspołeczna	103
5.8. Dyfuzja innowacji	105
5.9. Efekt osoby trzeciej	107
5.10. Spirala milczenia	109
Pytania kontrolne	111
Literatura uzupełniająca	111

Rozdział 6	
Formy komunikowania publicznego. Aktorzy i procesy	113
6.1. Dziennikarstwo	113
6.2. <i>Public relations</i>	117
6.3. Reklama	120
6.4. Komunikowanie perswazyjne	124
6.5. Opinia publiczna jako przestrzeń komunikowania masowego	131
6.6. Komunikowanie <i>online</i>	135
Pytania kontrolne	138
Literatura uzupełniająca	138
Rozdział 7	
Struktury i konteksty mediów	139
7.1. Polityka medialna i komunikacyjna	139
7.2. Socjologia mediów	143
7.3. Ekonomia mediów	148
7.4. Pedagogika medialna	155
7.5. Prawo mediów	159
Pytania kontrolne	161
Literatura uzupełniająca	161
Rozdział 8	
Zawartość mediów	163
8.1. Rzeczywistość medialna	163
8.2. Czynniki wpływu na zawartość	167
8.3. Aspekty jakości zawartości	170
8.4. Rytualizacja i schematyzm	174
8.5. Dziennikarskie formy wypowiedzi	177
Pytania kontrolne	182
Literatura uzupełniająca	183
Rozdział 9	
Użytkowanie i recepcja mediów	185
9.1. Teoretyczne podstawy użytkowania i recepcji	185
9.2. Charakter i cechy współczesnej publiczności medialnej	189
9.3. Motywy użytkowania mediów	192
9.3.1. Motywy kognitywne: informacja	194
9.3.2. Motywy afektywne	198
9.3.3. Motywy społeczne i tożsamościowe	203
9.4. Recepcyjne procesy selekcyjne	204
9.5. Indywidualne i społeczne konteksty recepcyjne	206
Pytania kontrolne	210
Literatura uzupełniająca	210

Rozdział 10	
Efekty oddziaływania mediów	211
10.1. Skuteczność mediów jako przedmiot badawczy nauki o mediach i komunikowaniu – podstawy teoretyczne	212
10.2. Klasyczne teorie skuteczności	216
10.2.1. Teorie spójności	216
10.2.2. Teorie uczenia (się)	218
10.3. Konteksty skuteczności mediów	221
10.3.1. Kontekst interpersonalny	221
10.3.2. Kontekst społeczny	223
10.4. Mediatyzacja – efekt mediatyzacyjny	226
10.5. Metody badań skuteczności	229
Pytania kontrolne	233
Literatura uzupełniająca	234
 Zakończenie	 235
 Najczęściej cytowani autorzy	 239
 Bibliografia	 243
 Spis tabel	 249
 Spis schematów	 251
 Summary	 253

Wstęp

Celem niniejszego skryptu (podręcznika) jest przedstawienie studentom dziennikarstwa i komunikacji społecznej zasadniczych zrębów współczesnej teorii komunikowania masowego. Praca adresowana jest także do studentów innych kierunków studiów, na których prowadzone są specjalizacje dziennikarsko-komunikacyjne (komunikologiczne), np. studentów politologii, filologii polskiej, socjologii czy ekonomii. Mogą się nią zainteresować także dziennikarze, pracownicy *public relations*, reklamy, działów promocji różnych instytucji publicznych. Z pewnością zainteresuje również medioznawców, głównie teoretyków masowego komunikowania. Zawartość skryptu jest odbiciem wieloletnich wykładów prowadzonych przez autora z przedmiotu teoria komunikowania masowego na kierunku dziennikarstwo i komunikacja społeczna w Instytucie Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Śląskiego (semestr letni, I rok II stopnia).

Dość skomplikowaną materię teorii komunikowania masowego autor rozpatruje w trzech wymiarach, patrzy na nią z trzech perspektyw. Są nimi:

1. Perspektywa naukowo-historyczna. Istotny postulat metodologiczny, że każde zjawisko lub proces należy rozpatrywać i analizować, uwzględniając jego genezę i historyczny rozwój, został bezpośrednio zrealizowany w rozdziale 2, ale także inne rozdziały pokazują historyczną ewolucję poglądów na dany problem teoretyczny lub praktyczny. Perspektywa historyczna pozwala lepiej zrozumieć współczesne koncepcje teorii i komunikowania masowego. Uwzględniona została także zasada tłumaczenia poszczególnych terminów i pojęć, przedstawiania ich etymologii (pochodzenia). Dotyczy to zarówno pojęć podstawowych (np. *media*, *komunikowanie*), jak i pojęć wtórnych, fenomenologicznych (jak *dziennikarstwo* czy tzw. efekty – *ceiling-effect*, *efekt osoby trzeciej*). Perspektywa historyczna jest szczególnie istotna podczas przedstawiania konkretnych teorii funkcjonujących w obrębie jednej zespolonej teorii komunikowania masowego (np. teorii bazowych lub teorii średniego zasięgu). Ma ona poza tym znaczenie dydaktyczne.

Zrozumienie przez studenta genezy zjawisk powinno umożliwić zrozumienie współczesnych ich uwarunkowań.

2. Perspektywa naukowo-aktualna. Dojście do współczesnego stanu wiedzy o mediach i komunikowaniu masowym wymagało wielu dziesięcioleci badań empirycznych i refleksji teoretycznych (początek przypada na pierwsze lata XX wieku). Aktualny stan wiedzy jest wynikiem prac badaczy amerykańskich oraz europejskich, w tym także polskich. W poszczególnych krajach istnieją specyficzne uwarunkowania komunikowania masowego, lecz wiele zjawisk, procesów i trendów jest wspólnych, zwłaszcza tych o charakterze psychologicznym czy socjologicznym. Specyfika wynika głównie z uwarunkowań politycznych, ekonomicznych i technologicznych. Aktualna teoria komunikowania masowego składa się z wielu teorii i koncepcji, często mających autonomiczny charakter, jest jednak czymś więcej niż tylko prostą ich sumą. Stanowi nową jakość. Poszczególne wątki teoretyczne zebrał i uporządkował swego czasu Denis McQuail, który często przywoływany jest w skrypcie (od pierwszego wydania książki *McQuail's Mass Communication Theory* upłynęło przeszło 30 lat). Współczesna teoria komunikowania masowego jest agregatem skomplikowanym i – jak pokazuje praktyka dydaktyczna – często niezrozumiałym dla przeciętnego studenta.

3. Perspektywa naukowo-personalna. Analiza teorii i koncepcji przez pryzmat ich twórców jest kolejnym ważnym postulatem metodologicznym. Teorie nie wzięły się znikąd, lecz są efektem badań i refleksji poszczególnych naukowców (niekiedy dziennikarzy). Perspektywa personalna powinna ułatwić studentom recepcję treści skryptu. Doświadczenia dydaktyczne (prowadzone wykłady i seminaria) pokazują, że studenci mają kłopoty z zapamiętywaniem i kojarzeniem poszczególnych teorii z konkretnymi osobami – badaczami (podczas egzaminów nieprawidłowo wymawiane są nazwiska nie tylko badaczy zagranicznych, ale także polskich). W celu ułatwienia recepcji na końcu skryptu umieszczono fotografie najczęściej cytowanych autorów. Perspektywa personalna przejawia się w skrypcie w dwóch wymiarach: historycznym i współczesnym. Wymiar pierwszy pokazuje koncepcje i dorobek ojców teorii komunikowania masowego (np. Paula Lazarsfelda, Roberta K. Mertona, Carla I. Hovlanda, Harolda Lasswella, Elihu Katza, Denisa McQuaila, Ulricha Saxera, Gerharda Maletzkego, Herberta Blumera, Jaya G. Blumlera, Walerego Pisarka, Jerzego Mikułowskiego Pomorskiego, Jürgena Habermasa, Tomasza Gobana-Klasa, Niklasa Luhmanna, Elisabeth Noelle-Neumann, Harrego Prossa, Dolfi Zillmanna, Jenningsa Bryanta, Waltera Lippmanna, Josepha Klappera i innych). Wymiar drugi uwzględnia dorobek następców i kontynuatorów (np. Otfrieda Jarrena, Heinza Bonfadello, Wienfrieda Schulza, Jana van Dijka, Bogusławy Dobek-Ostrowskiej, Macieja Mrozowskiego, Hansa-Bernda Brosiusa, Rolanda Burkarta, Martina Löffelholza, Heinza Pürera, Stanleya Barana, Daniela C. Hallina i innych). Nie sposób tutaj wymienić setek nazwisk. Z punktu widzenia dydaktycznego ważne jest to, żeby

student – przyszły dziennikarz i pracownik komunikacji społecznej – poznał kluczowe postaci dyscypliny.

Kolejnym celem skryptu jest naukowo-dydaktyczne uporządkowanie i skategoryzowanie problematyki teorii komunikowania masowego, tak aby mógł on stanowić bazę dydaktyczną dla koleżanek i kolegów prowadzących ten przedmiot na polskich uniwersytetach i w innych szkołach wyższych. Próby takie były już podejmowane w przeszłości przez polskich autorów (np. Walerego Pisarka, Bogusławę Dobek-Ostrowską). Od czasu wydania podręcznika Walerego Pisarka *Wstęp do nauki o komunikowaniu* minęło 10 lat. Zmieniły się w tym czasie pokolenia studentów i – co ważniejsze – rozwinęła się sama teoria oraz powstała formalnie nauka o mediach i komunikowaniu (decyzja ministerialna). Literatura zagraniczna (np. niemiecka, anglo-amerykańska) obfituje w tego rodzaju wydawnictwa. Popyt na nią jest duży, o czym świadczą kolejne wydania ważnych skryptów i podręczników (co kilka lat). Na dodatek teorie „zrewolucjonizował” Internet, co zrodziło nowe wyzwania dla teoretyków. Magistranci na seminariach mówią w pierwszej kolejności o chęci pisania pracy z tego obszaru. Nie podważa to dotychczasowych ustaleń teoretycznych dotyczących mediów tradycyjnych, ale jedynie stanowi punkt wyjścia rozważań nowych.

Wzrastające znaczenie mediów i komunikowania w społeczeństwie oznacza także wzrastającą rolę teorii, co jest w ogóle charakterystyczne dla społeczeństwa informacyjnego (medialnego). Polskie środowisko medioznawczo-komunikologiczne od dłuższego czasu reaguje na nowe wyzwania, dostarczając wiele cennych danych empirycznych i uogólnień teoretycznych. Dominują jednak te pierwsze, zwłaszcza u młodszych badaczy z poszczególnych uczelni. Teorię komunikowania masowego można widzieć zarówno całościowo, jak i przekrojowo. To drugie spojrzenie zawiera teorię poszczególnych poddyscyplin, np. teorię komunikowania lokalnego, teorię komunikowania politycznego, teorię Internetu, teorię filmu, teorię radia, teorię form wypowiedzi czy też teorię dziennikarstwa. Wszystkie te aspekty zostały uwzględnione w niniejszym skrypcie. Dominuje jednak podejście systemowe oraz podejście uwzględniające model Lasswella.

Struktura skryptu

Skrypt składa się z 10 rozdziałów, których treść może stać się przedmiotem wykładów uniwersyteckich. Niektóre z nich – ze względu na objętość – mogą być rozłożone na dwa wykłady, w sumie 30 godzin w semestrze.

Rozdział 1 pt. *Transdyscyplinarność nauki o mediach i komunikowaniu* jest wprowadzeniem do całej problematyki teorii komunikowania masowego. Omawia istotę i strukturę dyscypliny, która bada i opisuje procesy komunika-

cyjne i rolę w nich mediów. Dyscyplina ta ma wykrystalizowany i jasno określony przedmiot (media), metody badawcze (empiryczne i hermeneutyczne), konkretne obszary badawcze wyznaczone przez model Lasswella, poddyscypliny oraz – co istotne – przedstawicieli zajmujących się profesjonalnie badaniem zjawisk i procesów komunikacyjnych. Nauka o mediach i komunikowaniu – mimo ciągłych wewnętrznych procesów integracyjnych – ma charakter trans- lub interdyscyplinarny, co zostało wyjaśnione w rozdziale.

Rozdział 2 zatytułowany *Historyczny rozwój komunikowania i mediów* dostarcza danych historycznych na temat rozwoju mediów i komunikowania (masowego) w ciągu kilkuset lat, ze szczególnym uwzględnieniem ostatnich dziesięcioleci, kiedy to stopniowo następowało „zagęszczenie” zjawisk i procesów prowadzących do powstania społeczeństwa medialnego. Wynalazki medialno-technologiczne były istotnym czynnikiem rozwoju społecznego we wszystkich okresach historycznych, ale z ich szczególnym nasileniem mamy do czynienia po drugiej wojnie światowej (wynalazek komputera, rozwój telewizji). Ogólnie mówiąc, rozwój przebiegał od mediów drukowanych przez media analogowe do mediów cyfrowych (digitalizacja). Rozdział dostarcza podstawowej wiedzy o faktach, która jest istotna z punktu widzenia dalszych koncepcji teoretycznych.

Rozdział 3 pt. *Komunikowanie – komunikowanie masowe – media* definiuje podstawowe pojęcia, objaśnia terminy (*komunikowanie masowe, media* i ich funkcje) oraz omawia modele komunikowania masowego próbujące w sposób ogólny (choć może uproszczony) odzwierciedlać istotę procesów komunikacyjnych. Wskazuje też na różnice między komunikowaniem masowym (zapośredniczonym) a interpersonalnym (niezapośredniczonym). Współcześnie rośnie znaczenie tego pierwszego typu, aczkolwiek komunikowanie *face-to-face* stanowi jego podstawę. W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji pojęć. W celach dydaktycznych przytoczono te najbardziej rozpowszechnione i istotne. Właściwe zrozumienie pojęć stanowi podstawę zrozumienia dalszych problemów i zagadnień o charakterze już bardziej skomplikowanym.

Rozdział 4 – *Teorie bazowe* – omawia 10 teorii mających kluczowe znaczenie dla teorii komunikowania masowego. Ich prezentacja została poprzedzona wyjaśnieniem pojęcia *teoria* (w kontekście komunikowania masowego) oraz wskazaniem na kryteria klasyfikacji teorii (kryterium stopnia abstrakcyjności oraz kryterium miejsca w modelu Lasswella). W opracowaniach naukowych problem klasyfikacji teorii bazowych budzi kontrowersje i niejednoznaczności, a sam termin *teorie bazowe* także jest różnie rozumiany i nie zawsze stosowany. Ze względu na pewną ogólność omawianych teorii wydaje się jednak właściwy i godny rozpowszechnienia w polskiej literaturze, tym bardziej że w trafny sposób klasyfikuje mnogość myśli i koncepcji powstałych w ostatnich dziesięcioleciach. Teorie bazowe same w sobie są interdyscyplinarne, gdyż zawierają elementy nauk technicznych, ekonomicznych, socjologii, lingwistyki i filozofii.

Rozdział 5 pt. *Teorie średniego zasięgu* ogólnie charakteryzuje popularne w nauce o mediach i komunikowaniu teorie, często także będące przedmiotem zainteresowania badaczy i studentów. Są to teorie ograniczone obszarowo i znaczeniowo oraz jednocześnie weryfikowalne empirycznie. Twórcą paradygmatu był Robert K. Merton, który doprowadził do zmniejszenia przepaści między światem wielkich (ogólnych) teorii społecznych a światem mikroskopowej (szczegółowej) obserwacji zjawisk komunikacyjnych. Każdą z teorii skrótkowo omówiono w pewnym porządku logicznym: historia, założenia teoretyczne, metody badawcze, empiria. Wskazano także na podobieństwa do innych teorii pokrewnych (o mniejszym zasięgu znaczenia) oraz na związki między nimi.

Rozdział 6 zatytułowany *Formy komunikowania publicznego. Aktorzy i procesy* porządkuje przestrzeń komunikowania masowego ze względu na formy w nim występujące. Współcześnie podstawowymi formami są dziennikarstwo, *public relations* oraz reklama. Każda z nich to działalność praktyczna, ale też każda posiada swoją teorię. Są to swego rodzaju instytucje życia publicznego nabierające ogromnego znaczenia. Fenomenami współczesności są także komunikowanie perswazyjne (utożsamiane w uproszczeniu z propagandą) oraz opinia publiczna, będąca pewnym stanem świadomości społecznej, stanem ciągle się zmieniającym i mającym swoje aspekty polityczne, ekonomiczne i psychologiczne. W związku z rozwojem nowych mediów (także nowych nowych mediów) odrębnego potraktowania wymagało komunikowanie *online*. Rozdział dostarcza podstawowej wiedzy z tych obszarów.

Rozdział 7, *Struktury i konteksty mediów*, nawiązuje do rozdziału 1. Analizowane są w nim poddyscypliny lub dyscypliny składowe nauki o mediach i komunikowaniu szczególnie ważne z punktu widzenia teorii i praktyki: polityka medialna, socjologia mediów, ekonomia mediów, pedagogika medialna oraz prawo mediów. Skupiono się głównie na objaśnieniu istoty każdej z poddyscyplin oraz ich struktur. Są to ważne konteksty funkcjonowania mediów, zwłaszcza że polityka medialna i prawo mediów zakładają ingerencję państwa w obszar działalności publiczno-komercyjnej. Innymi słowy, systemy medialne narażone są na wpływy zewnętrzne, u podstaw których mogą leżeć różne interesy, nie zawsze o ogólnospołecznym charakterze. Ekonomia mediów jest przedmiotem odrębnego wykładu uniwersyteckiego, a pedagogika medialna jest istotna w procesach wychowawczych.

Rozdział 8 pt. *Zawartość mediów* objaśnia podstawowe zagadnienia dotyczące drugiego pytania formuły Lasswella („co mówi”). Sama zawartość (treść) określa potencjalne uwarunkowania społecznego i kulturowego oddziaływania mediów masowych w krótkim i dłuższym czasie. W niej leżą podstawowe zręby manipulacji i demagogii. Dlatego też w podrozdziale pierwszym zwrócono szczególną uwagę na różnice pomiędzy tzw. rzeczywistością medialną a rzeczywistością obiektywną (zagadnienia te objaśnia teoria konstruktywistyczna). Sama zawartość jest rezultatem wpływów zarówno czynników wewnętrznych (dzien-

nikarze i ich poglądy), jak i zewnętrznych (sfera polityki, sfera kultury, sfera ekonomii). Wpływy te (omawiane szczegółowo w podrozdziale drugim) określają jakość zawartości. Podstawowym jej wyznacznikiem jest obiektywizm, który sam w sobie jest pojęciem złożonym. We współczesnych mediach zawartość jest też w dużym stopniu wynikiem rytualizmu dziennikarskiego i schematyzmu (*framingu*). Praktyczne znaczenie ma omówienie w rozdziale podstawowych form wypowiedzi dziennikarskich (teoria gatunków).

Rozdział 9 – *Użytkowanie i recepcja mediów* – poświęcony został społecznemu i indywidualnemu odbiorowi mediów. Przeanalizowano przede wszystkim charakter i cechy współczesnej publiczności medialnej (publiczność jako „masa”, publiczność jako grupa docelowa, publiczność jako towar, publiczność jako ofiara, publiczność jako aktywny, myślący użytkownik). W tej klasyfikacji zawierają się zarówno optymistyczne, jak i pesymistyczne cechy publiczności. Wiele uwagi poświęcono motywom odbiorczym, które podzielono na kognitywne (użytkownicy poszukują informacji), afektywne (użytkownicy poszukują emocji, rozrywki) oraz społeczno-tożsamościowe (użytkownicy porównują się z bohaterami medialnymi – interakcja paraspołeczna – oraz poszukują materiału do rozmów z innymi). Odbiór mediów to ciągły proces selekcji zarówno samych mediów, jak i ich zawartości. Media bez publiczności straciłyby sens swojego istnienia.

Rozdział 10 pt. *Efekty oddziaływania mediów*, będący w pewnym sensie konkluzją całości, objaśnia procesy wpływu mediów na jednostkę i społeczeństwo. Istnieje w tym obszarze wiele teorii w mniejszym lub większym stopniu opartych na materiale empirycznym. Są mniej lub bardziej abstrakcyjne, a doświadczenie dydaktyczne pokazuje, że są trudne do zrozumienia przez studentów przyzwyczajonych (na wcześniejszych etapach edukacyjnych) do recepcji wiedzy faktograficznej, a nie strukturalnej (rozumienie procesów i ich przyczyn). Dlatego też autor starał się poszczególne procesy opisać przystępnym językiem, w miarę prosto. Konkluzją rozdziału jest wyjaśnienie pojęcia mediatyzacji i efektu mediatyzacyjnego jako rezultatu procesu komunikowania masowego. Omówienie na końcu tego rozdziału podstawowych metod badania skuteczności może być pomocne dla osób piszących prace licencjackie i magisterskie.

Sposoby użytkowania skryptu

Ze względu na teoretyczny i abstrakcyjny charakter zawartości konieczne jest czytanie skryptu ze zrozumieniem od pierwszego do ostatniego rozdziału. Weryfikacją nabytej wiedzy jest umiejętność odpowiedzi na zamieszczone po każdym rozdziale pytania kontrolne. Pytania te będą miały zastosowanie podczas pisemnego lub ustnego egzaminu końcowego. Możliwe jest także czytanie

poszczególnych rozdziałów w zależności od potrzeb wynikających na przykład z wymogów stawianych na ćwiczeniach. **Skrypt zawiera wiedzę podstawową, w celu jej pogłębienia i poszerzenia należy sięgnąć do podanej po każdym rozdziale literatury uzupełniającej.** Jej zestawienie zbiorcze znajduje się w bibliografii, która zawiera też pozycje dodatkowe, niepodane po każdym rozdziale. Duże znaczenie ma uważne studiowanie schematów i tabel, które są integralną częścią tekstów, często ich sednem i uogólnieniem.

Spis tabel

Tabela 1.	Zalety i wady wywiadu <i>online</i>	26
Tabela 2.	Systematyka studiów z zastosowaniem obserwacji	29
Tabela 3.	Porównanie eksperymentu laboratoryjnego z terenowym	30
Tabela 4.	Doświadczenie w eksperymencie społecznym (środowiskowym).	31
Tabela 5.	Empiryczne metody badawcze w medioznawstwie: cechy i zastosowanie	31
Tabela 6.	Typologia technicyzacji	41
Tabela 7.	Aspekty komunikowania interpersonalnego i komunikowania masowego / publicznego	60
Tabela 8.	Aspekty obiektywizmu informacji	65
Tabela 9.	Funkcje mediów	66
Tabela 10.	Bazowe teorie komunikowania masowego	87
Tabela 11.	Zestawienie i cechy teorii średniego zasięgu	90
Tabela 12.	Typy dziennikarstwa (dziennikarzy)	114
Tabela 13.	Kryteria jakości dziennikarstwa	117
Tabela 14.	Porównanie dziennikarstwa z <i>public relations</i>	118
Tabela 15.	Szacunkowa ocena zjawiska <i>clutter</i> w mediach	123
Tabela 16.	Różnice między reklamą a <i>public relations</i>	124
Tabela 17.	Teoretyczne stanowiska wobec internetowej opinii publicznej	135
Tabela 18.	Porównanie komunikowania <i>face-to-face</i> z komunikowaniem <i>online</i>	137
Tabela 19.	Obszary badawczo-analityczne socjologii mediów	144
Tabela 20.	Struktura odbiorców mediów według wieku i wykształcenia a style życia	147
Tabela 21.	Porównanie nadawców publicznych z nadawcami prywatnymi	151
Tabela 22.	Internet a media klasyczne: cechy wspólne i różnice	152
Tabela 23.	Zalety i wady procesów koncentracyjnych	154
Tabela 24.	Semantyczny zakres pojęcia <i>media</i> i ich zawartość	164
Tabela 25.	Zastępowanie faktów fikcjami	167
Tabela 26.	Aspekty wielostronności publicystycznej	172
Tabela 27.	Perspektywy i płaszczyzny kryteriów jakości	173
Tabela 28.	Temat jako pojęcie teoretyczne i jego operacjonalizacja	177

Tabela 29. Koncepcje teoretyczne użytkowania mediów	187
Tabela 30. Perspektywy badawcze użytkowania mediów	188
Tabela 31. Użytkowanie mediów: czynniki wpływu	188
Tabela 32. Pięć koncepcji teoretycznych publiczności	190
Tabela 33. Dlaczego odbieram informacje polityczne?	193
Tabela 34. Różnice między pojęciami <i>nastrój</i> i <i>emocja</i>	201
Tabela 35. Źródła ewaluacji oferty medialnej	206
Tabela 36. Fazy badań nad skutecznością i oceną siły mediów	213
Tabela 37. Modele historii mediatyzacji	226

Spis schematów

Schemat	1. Pola badawczo-dydaktyczne nauki o mediach i komunikowaniu (medioznawstwa)	18
Schemat	2. Struktura empirycznego procesu badawczego	20
Schemat	3. Podział metod badawczych	21
Schemat	4. Cele poznawcze analizy zawartości	23
Schemat	5. Obszary badawcze według Harolda D. Lasswella	34
Schemat	6. Dyscypliny składowe i ich interdyscyplinarne odniesienie	37
Schemat	7. Sytuacja komunikacyjna	57
Schemat	8. Model Schramma	68
Schemat	9. Model Maletzkiego	69
Schemat	10. Model McQuaila	70
Schemat	11. Uzyskiwanie wiedzy naukowej	75
Schemat	12. Przestrzenie teorii bazowych	79
Schemat	13. Wizja <i>gatekeepingu</i> Davida M. White'a	92
Schemat	14. Teoria wartości informacji a teorie pokrewne	95
Schemat	15. Wpływ <i>framingu</i> na postawy	97
Schemat	16. Mechanizm <i>agenda-setting</i>	98
Schemat	17. Czynniki wpływu na siłę elaboracji	100
Schemat	18. Model procesowy orientacji na media	102
Schemat	19. Model interakcji paraspołecznej	104
Schemat	20. Proces rozwoju innowacji	106
Schemat	21. Model bazowy <i>third-person-effect</i>	107
Schemat	22. Mechanizm spirali milczenia	110
Schemat	23. Aspekty kompetencji dziennikarskiej	116
Schemat	24. Zestawienie czynników komunikowania perswazyjnego	130
Schemat	25. Poziomy opinii publicznej	132
Schemat	26. Dziennikarstwo profesjonalne a media alternatywne	134
Schemat	27. Wpływ polityki medialnej na struktury i treść mediów	140
Schemat	28. Cele polityki medialnej i komunikacyjnej	142
Schemat	29. Rola mediów w procesach integracyjnych	145
Schemat	30. Przedsiębiorstwo medialne i jego otoczenie	149

Schemat 31.	Spirala reklamy – nakładów	150
Schemat 32.	Czynniki konkurencji w sektorze medialnym	153
Schemat 33.	Interdyscyplinarność pedagogiki medialnej	156
Schemat 34.	Struktura prawa medialnego	160
Schemat 35.	Aspekty rzeczywistości medialnej	166
Schemat 36.	Warstwowy model wpływu na zawartość mediów	168
Schemat 37.	Konteksty dziennikarstwa i mediów – „model cebuli”	169
Schemat 38.	Funkcjonalne różnice między dziennikarstwem a <i>public relations</i> .	170
Schemat 39.	Normatywne kryteria obiektywizmu	172
Schemat 40.	Odwrócona piramida jako konstrukcja wiadomości	179
Schemat 41.	Koncepcja <i>uses and gratifications</i> : model oczekiwania – ocena .	186
Schemat 42.	Procesowy model orientacji na media	193
Schemat 43.	Model aparatu kognitywnego	196
Schemat 44.	Recepcja indywidualna i wspólna	207
Schemat 45.	Typologia społecznych skutków mediów	214
Schemat 46.	Centralne czynniki zmian postaw	219
Schemat 47.	Czynniki wpływu społeczno-kognitywnego	220
Schemat 48.	Bazowy model <i>theory of planned behavior</i>	220
Schemat 49.	Wizualizacja <i>two-step-flow of communication</i>	222
Schemat 50.	Wizualizacja hipotezy wzrastającej różnicy wiedzy	224
Schemat 51.	Wpływ na odpowiedzi respondentów w ankiecie ilościowej . . .	231
Schemat 52.	„Model cebuli” w użytkowaniu mediów	233
Schemat 53.	Typy relacji między dziennikarstwem a nauką o mediach i komu- nikowaniu	238

Stanisław Michalczyk

The theory of mass communication A textbook for students of journalism and social communication

Summary

The purpose of this textbook is to present the students of journalism and social communication with the foundations of the modern theory of mass communication. The work is intended also for students who pursue other fields of study, which offer specialisation in journalism and communication (communicological specialisation), e.g. the students of political science, Polish philology, sociology or economics. The book may also be of interest to journalists, people employed in the sector of Public Relations, advertising, and promotion, as well as departments of various public institutions. It will certainly be of interest to specialists in the field of media studies, mainly the theoreticians of mass communication.

The relatively complex subject of the theory of mass communication is explored by the author in two dimensions – he examines it from three perspectives:

- the scholarly and historical perspective;
- the scholarly and the current perspective;
- the scholarly and personal perspective.

Another purpose of the textbook is to introduce scholarly and didactic order and to categorise the problems of the theory of mass communication so that it may constitute a didactic basis for people who hold classes or lectures in this subject at Polish universities or in other institutions of higher education.

The textbook consists of 10 chapters:

- Chapter 1: *The transdisciplinary nature of the science of the media and communication* is an introduction to the whole array of the problems of the theory of mass communication. It discusses the essence and the structure of the discipline, which examines and describes the processes of communication and the role of the media in the said processes.
- Chapter 2: *The historical development of communication and the media* furnishes historical data about the development of the media and (mass) communication during the course of a few centuries, with special reference to the last few decades, when a gradual “densification” of the phenomena and processes which led to the emergence of a media society occurred. The media-related and technological advancements were an important factor in the social development in all periods of history, but their particular intensification occurred after the Second World War.
- Chapter 3: *Communication – mass communication – the media* defines the basic concepts, explains the relevant terms (*mass communication*, *the media* and their functions), describes the models of mass communication and constitutes an attempt at representing in a general manner the essence of the processes of communication with an indication of the differences between mass (mediated) and interpersonal (non-mediated) communication.

- Chapter 4: *Base theories* – discusses 10 theories which are crucial for the theory of mass communication. Their presentation is preceded by an explanation of the concept *theory* (in the context of mass communication) and an indication of the criteria of the classification of theories.
- Chapter 5: *The middle range theories* discusses the theories – ones which are popular in the science of the media and communication – which are constrained in terms of area and semantics and which are empirically verifiable at the same time. The creator of the paradigm was Robert K. Merton, who reduced the gap between the world of great (general) social theories and the world of microscopic (particular) observation of communication-related phenomena. Each of the theories is briefly discussed in a certain logical order: the history, the theoretical premises, the research methods, empirics. There is also an indication of the similarities to other cognate theories and the relations between them.
- Chapter 6: *The forms of public communication. The actors and the processes* introduces order to the area of mass communication due to the forms which occur in it, forms such as journalism, Public Relations and advertising.
- Chapter 7: *The structures and the contexts of the media* analyses the subdisciplines and the constituent disciplines of the science of the media and communication which are particularly important from the point of view of the theory and practice: the media-related policy, the sociology of the media, the economics of the media, the media-related pedagogy and the media law. The chapter focuses on the explanation of the essence of each of the subdisciplines and their structures.
- Chapter 8: *The content of the media* explains the basic problems associated with the fourth question of Lasswell's formula ("what is said"). The content (the substance) determines the potential conditions of the social and cultural impact of mass media in a shorter and in a longer period of time. This content holds the foundations of manipulation and demagoguery.
- Chapter 9: *The use and the reception of the media* is devoted to the social and the individual reception of the media. It analyses above all the nature and the features of the recipients of the modern media (recipients as a "mass", recipients as a target group, recipients as a commodity, recipients as a victim, recipients as an active, thinking user).
- Chapter 10: *The results of the impact of the media*, which in a sense constitutes a conclusion of the whole work, explains the processes of the impact of the media upon the individual and the society.

Each chapter is followed by test questions, which enable verification of the extent of the knowledge which was acquired in a given field. The textbook provides basic knowledge. In order to gain in-depth and extensive knowledge, one must consult the supplementary works which are listed at the end of each chapter. A complete listing is provided in the bibliography, which also contains additional items.

Redaktor
Katarzyna Wyrwas

Projektant okładki
Tomasz Tomczuk

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Wiesława Piskor

Łamanie
Barbara Wilk

Copyright © 2019 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 1644-0552
ISBN 978-83-226-3451-6
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3452-3
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 16,0. Ark. wyd. 18,5.
Papier offset. kl. III, 90 g.   Cena 22 zł (+ VAT)

Druk i oprawa
Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin